

lantılarını dinlemeyi ihmal etmediği, sık sık sadrazamdan devlet ve halkın işlerine dair bilgiler aldığı, hatta kendisini dikkatle izlediği, "Birkaç gün umura müteallik cevap gelmezse eğlenmeziz ... cüz'î ve küllî umuru bildirmeyince olmayasın, sonra sen bilirsin, aklım sendedir ... birkaç gün umura müteallik cevap gelmiyor, ayrık alışık hizmete, ümmet-i Muhammed'in işini görmeye, bir gün telhis gelmezse ne aceb gelmiyor diye tefekkür ederim ..." gibi bizzat kendi ifadelerinden anlaşılmalıdır. Yine dış işleri ve Anadolu'nun durumunu sorduğu, "Serhadlerden haber gelmezse heman gönlüm mahzun oluyor ..." şeklinde bu ilgisini gösterdiği de dikkati çekmektedir. Ayrıca dış meselelerle ilgili olarak sadrazamla olan yazışmalarında sık sık sınır boylarındaki gelişmelerden haberdar edilmesini istediği görülmektedir. Hatta Yemen ahvali hakkında istediği bilgi, sadrazam tarafından konuyu bilenlere sorularak güçlükle cevaplandırılmış, yine Azak, Özi yöresiyle ilgili bilgiler kendisine sunulmuştur (TSMA, nr. E 7022/553, 559). Yazdığı hatlarında aksi iddia edilmesine rağmen çok fazla imlâ hatası ve yanlış yazılım yoktur. İfadelerinde bazan karışık düşüncelerinden dolayı anlaşılabilir gibi görünenler varsa da genel olarak onun şehzadelik yıllarında ve sonrasında iyi sayılabilecek bir eğitim gördüğü söylenebilir. Meselâ 1644'te Aîşe Sultan'ın ikinci kocası Vezir Ahmed Paşa'nın vefatı üzerine türbesi olmadığından Şehzade Camii hazîresine gömülmesi izni için kendisine müracaat edildiğinde ilgili telhisin üstüne yazdığı hattındaki, "Başımız sağ olsun. Dünyaya gelen gitmek için gelmiştir; az yaşa, çok yaşa sonu ölümdür; heman tezce borcu var demeye başladılar, emlâkini dağıtmasınlar ..." şeklinde biraz da felsefî ifadeleri bu durumunu ortaya koyar (TSMA, nr. E 2449/9; krş. Uluçay, *Tarih Dünyası*, III/21 [1951], s. 907). Bütün bunlardan hareketle, Sultan İbrâhîm'in saltanatının ilk dönemlerindeki hassasiyetinin meselelerin ağırlaşması ve Harem halkının etkisi sebebiyle giderek kaybolduğu, zamanla bunların yükünü kaldırmakta zorlanıp her şeyi oluruna bıraktığı ve bunalmalarının daha da arttığı, hal'i sırasında ona atfen kroniklerde yer alan ifadelerden ise bu halinin sürekli olmayıp bazan arttığı, bazan da hafiflediği söylenebilir. Naîmâ'nın çeşitli kaynaklara dayanarak aktardığı karşılıklı konuşmalar ve hal'i sırasında en sıkıntılı dönemde bile kendisini suçlayanlara karşı verdiği birçoğu mâkul cevaplar, iç dünyası delilik

raddelerinde bulunan ve kontrolsüz hareketlere açık birinin ifadeleriyle çelişir. Kendisine sunulan ve birçoğuna da uyduğu anlaşılan lâyihalarda tavsiye edilmekle birlikte saraydaki ve civarındaki bazı imar hareketleri dışında herhangi bir büyük çaplı hayır eseri meydana getirmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. E 2449/9; nr. E 7022/1-614; nr. E 7112; nr. 2449/1-48; nr. E 8211; BA, MD, nr. 89, tür.yer.; nr. 90 (haz. Nezih Aykut v.dğr.), İstanbul 1993, tür.yer.; Koçi Bey, *Risâle* (Aksüt), s. 78-130; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, *Târih* (doktora tezi, 1990, haz. Ziya Yılmaz), İÜ Ed. Fak. Genel Kitaplık, nr. TE 80, s. 882-912; Du Loir, *Voyages*, Paris 1654, s. 110-119; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 219-398; Solakzâde, *Târih*, s. 766-773; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Rauzatü'l-eb-râr*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 485, vr. 242^a-257^a; a.e., Bulak 1248, s. 610-637; a.mlf., *Zeyli-i Rauzatü'l-eb-râr* (doktora tezi, 1990, haz. Nevzat Kaya), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-17; Mehmed Halife, *Târih-i Gilmânî* (nşr. Ahmed Refik), İstanbul 1340, s. 18-23; a.e. (faksimile metin, nşr. Buğra Atsız, *Das Osmanische reich um die mitte des 17. jahrhunderts* içinde), München 1977, vr. 9^a-17^a; Vecihî, *Târih* (doktora tezi, 1957, haz. Ziya Akkaya), DTCF, s. 42-85; a.e. (faksimile metin, nşr. Buğra Atsız, *Das Osmanische reich um die mitte des 17. jahrhunderts* içinde), München 1977, vr. 19^a-39^a; Abdurrahman Hibrî, *Defter-i Ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 2631, vr. 57^a-64^a; Evliya Çelebi, *Seyahâtname*, I, 267-277; a.e. (nşr. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1996, I, 109-113; II, 443-452; Ricaut, *Histoire des trois derniers empereurs des turcs 1623-1677*, Paris 1682, II, 40 vd.; M. Vanel, *Abrégé nouveau de l'histoire générale des turcs*, Paris 1689, III, 545 vd.; Münecçimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, 679-693; Naîmâ, *Târih*, IV, 4-334; Hammer (Atâ Bey), X, 3-121; a.mlf., *GOR*, III, 312-322; J. W. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, Gotha 1856, IV, 524-555, 794-802; Ahmed Refik [Altınay], *Samur Devri*, İstanbul 1927; Danişmend, *Kronoloji*, III, 387-413; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 200-237; M. Çağatay Uluçay, "Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e Takdim Ettiği Risale ve Arzlar", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul 1955, s. 177-199; a.mlf., *Padışahlarn Kadınları*, s. 55-65; a.mlf., "Sultan İbrâhîm Deli mi Hasta mıydı?", *Tarih Dünyası*, I/6-9, İstanbul 1950, tür.yer.; II/10-17, 20 (1950-51), tür.yer.; III/21-24 (1951), tür.yer.; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1960, IV, 1952-1999; E. Eickhoff, *Venedig, Wien und die Osmanen Umbruch in Südosteuropa 1645-1700*, München 1973, s. 17 vd.; Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğunda Hükûmranlık ve Kadınlar* (trc. Ayşe Berktaş), İstanbul 1996, s. 144-146, 327-328, 332-333, 350-351; Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi (1645-1670)* (doktora tezi, 1997), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 21-54; F. Reşit Unat, "Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası", *TV*, I/6 (1942), s. 443-480; Reşat Ekrem Koçu, "Sultan İbrahim'in Katli", *Resimli Tarih Mecmuası*, I/5, İstanbul 1950, s. 204-206; Sabahattin Kerimoğlu, "Sultan İbrahim Deli mi idi?", *Tarih Dünyası*, III/25,

İstanbul 1951, s. 1057-1058; O. Pritsak, "Das erste Türkisch-Ukrainische Bündnis (1648)", *Oriens*, VI/2 (1953), s. 266-298; Zarif Ongun, "Sultan İbrahim Hakkında Vesikalar", *Yeni Tarih Dergisi*, I/5, İstanbul 1957, s. 131-135; R. Murphy, "The Veliyuddin Telhis. Notes on the Sources and Interrelations Between Kocî Bey and Contemporary Writers of Advice to Kings", *TTK Belleten*, XLIII/171 (1979), s. 547-571; G. Wagner, "Otuz Yıl Savaşları Döneminde Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarının Politikasi", *Osm.Ar.*, II (1981), s. 147-166; M. Köhbach, "Die diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und dem osmanischen Reich", a.e., IV (1984), s. 237-260; Tayyib Gökbilgin, "İbrâhîm", *İA*, V/2, s. 880-885; M. Cavid Baysun, "Köse Sultan", a.e., VI, 917-919; M. Münir Aktepe, "Mehmed Paşa", a.e., VII, 605-607; Abdülkadir Özcan, "Hezarpare Ahmed Paşa", *DİA*, XVII, 301-302.

FERİDUN EMECEN

İBRÂHİM I

(إبراهيم)

İbrâhîm b. el-Ağleb
b. Sâlim et-Temîmî
(ö. 196/812)

Ağlebî hânedanının
kurucusu ve ilk emîri
(800-812).

140'ta (757-58) doğdu. Horasan'da Ab-bâsî davetini destekleyen ve Ebû Müslim-i Horasânî'nin kumandanları arasında yer alan Ağleb b. Sâlim'in oğludur. Ağleb aslen Merverrûzlu olup Muhammed b. Eş'as el-Huzâ'nın İfrîkiye'ye gönderilen ordusunda görev almış (144/761) ve onun tarafından Zap valiliğine getirilmiştir. Huzâî askerlerin isyanı sebebiyle İfrîkiye'den ayrılmak zorunda kalınca Halife Mansûr onu İfrîkiye valiliğine tayin etmiş (Cemâziyelâhîr 148/Ağustos 765) ve bu görevini sürdürürken Kayrevan'da bir kuşatma sırasında öldürülmüştür (150/767).

İbrâhîm, babasının ölümünden sonra ailesiyle birlikte gittiği Mısır'da Kadî Leys b. Sa'd'ın derslerine devam etti. Ardından Mısır ordusuna katıldı. Bir rivayete göre, arkadaşlarıyla birlikte beytül mâle hücum ederek hissesini bizzat alması sebebiyle takibata mâruz kaldığı için Mısır'dan ayrılarak Zap'a gitmek zorunda kaldı (Belâzûrî, s. 335). Burada babasının nüfuzu sayesinde halk arasında büyük itibar kazandı. Herseme b. A'yen 179'da (795) İfrîkiye valisi olunca onu Zap valiliğine tayin etti.

Herseme b. A'yen'den sonra İfrîkiye valisi olan Muhammed b. Mukâtil el-Akkî isyan eden Temmâm b. Temîm tarafından Kayrevan'dan çıkarıldı (183/799). Bu-

İBRÂHİM İ

nun üzerine İbrâhim harekete geçip Temmâm'ın isyanını bastırarak şehri Muhammed b. Mukâtil'e iade etti. Ancak Muhammed'i sevmeyen halk ve askerler, Herseme'ye mektup göndererek onun yerine İbrâhim b. Ağleb'in getirilmesini istedi. O dönemde Mısır'dan İfrîkiye'ye her yıl 100.000 dinarlık yardım gönderiliyordu. İbrâhim, halifeye Herseme aracılığıyla bu yardımı istemeyeceğini, ayrıca beytül mâle yılda 40.000 dinar gönderebileceğini bildirdi. İbrâhim'in başarılarından haberdar olan Hârûnürreşid onu İfrîkiye valiliğine getirdi (184/800), valiliğin babadan oğula geçmesini de kabul etti. Böylece İfrîkiye'de Ağlebîler hânedanının temelleri atılmış oldu. Kayrevan merkez olmak üzere yeni bir hânedan tesis eden İbrâhim, Abbâsi halifesine bağlılığını devam ettirdi (184/800). Kayrevan yakınlarında kurduğu şehre Abbâsiye adını vermesi de bu bağlılığın bir işareti olarak kabul edilebilir.

İbrâhim b. Ağleb'in on iki yıl kadar süren valiliği bölgedeki isyanları bastırmak için yaptığı mücadelelerle geçti. 186'da (802) Arap asıllı Hamdîs (Hureys) b. Abdurrahman el-Kindî tarafından Tunus'ta çıkarılan isyanı İbrâhim'in gönderdiği İmrân b. Mücâlid bastırdı. Daha sonra İbrâhim ile arası açılan İmrân b. Mücâlid'in isyanını ise bizzat kendisi bertaraf etti (194/810). İbrâhim b. Ağleb döneminin en önemli olaylarından biri de İbâzi Berberîleri'nin 196'da (811-12) çıkardıkları isyandır. Ayrıca Trablus'ta Araplar'la Ebnâ arasındaki çekişme yüzünden şehirde huzurun bozulması üzerine İbrâhim, oğlu Ebü'l-Abbas Abdullah kumandasındaki bir orduyu oraya gönderdi. Abdullah bir

hile ile şehrin kontrolünü kısa bir süre için de olsa eline geçirebildi. Öncelikle buradaki Berberî Hevvâre kabilesini hâkimiyet altına almaya gayret eden Abdullah'ın çabaları bölgedeki isyanları bastırmaya yetmedi. Hevvâreliler Trablus'u zaptedip harabeye çevirdiler. Ancak Abdullah onları yenmeyi başardı. Bunun üzerine Tâhert İbâzileri'nin lideri Abdülvehhâb b. Abdurrahman b. Rüstem Trablus'u yeniden kuşattı. İbrâhim b. Ağleb bu kuşatma sürerken 21 Şevval 196'da (5 Temmuz 812) vefat etti; yerine Ebü'l-Abbas Abdullah geçti. Aynı zamanda fakih, hâfız, edip, şair ve hatip olan İbrâhim b. Ağleb güzel ahlâklı, âdil bir hükümdar, savaş taktiklerini çok iyi bilen bir kumandandı. Charlemagne'in 185 (801) yılında kendisine elçi gönderip bazı isteklerde bulunması İbrâhim'in nüfuzunu göstermesi bakımından dikkate değer bir husustur.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 334 vd.; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), VIII, 198-199, 272; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 139, 155-157, 166-167, 235-236; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, I, 92-95; İbn Haldûn, *el-İber*, IV, 195-197; Artuk, *İslâmî Sikkeler Kataloğu*, I, 168-169; Mahmûd İsmâil, *el-Eğâlibe* (184-296): *Siyâsetü'hümü'l-hâriciyye*, Fas 1978, tür.yer.; Abdülvehhâb b. Mansûr, *A'lâmü'l-Mağribi'l-Arabî*, Rabat 1399/1979, I, 18-20; Ethem Ruhi Fiğlalı, *İbâdiyenin Doğu ve Görüşleri*, Ankara 1983, s. 101-102; Hasan İbrâhim, *İslâm Tarihi*, III, 24-27; Muhammed et-Talbî, *ed-Devletü'l-Ağlebiyye* (trc. el-Müncî es-Sayyâdî), Beyrut 1985, s. 99-177; a.m.f., "İbrâhim I", *EP* (İng.), III, 981-982; Bedr Abdurrahman Muhammed, *el-Eğâlibe ve'l-Edârise fi bilâdi'l-Mağrib*, Kahire 1406/1986, s. 5-18; Paul Balog, "Un poëds monétaire aqhlabié non identifié Jusqu'à présent", *Slr*, XI (1982), s. 17-19; Abdülkerim Özaydın, "Ağlebîler", *DİA*, I, 475-476; James L. Yarrison, "İbrâhim Ibn al-Ağhlab", *Dictionary of Middle Ages* (ed. Joseph R. Strayer), New York 1989, VI, 391-392; *Mevsû'atü Târîhi'l-Mağribi'l-Arabî*, Kahire 1414/1994, I/2, s. 164-179; Hânî el-Mübârek, "İbrâhim b. Ağleb", *el-Mevsû'atü'l-Arabiyye*, Dimaşk 1998, I, 67-68.

■ NADİR ÖZKUYUMCU

İBRÂHİM II

(إبراهيم)

Ebü İshâk İbrâhim b. Ahmed
b. Muhammed b. el-Ağleb
(ö. 289/902)

Ağlebî emîri
(875-902).

10 Zilhicce 235'te (25 Haziran 850) doğdu. Emîr Ahmed b. Muhammed'in büyük oğludur. Kardeşi Emîr Ebü'l-Garânîk, II. Muhammed döneminde Kayrevan valisi

idi. II. Muhammed'in ölümü üzerine yerine oğlu Ebü İkâl geçirilmek istendiyse de Kayrevan halkının desteğiyle İbrâhim emîr ilân edildi (6 Cemâziyelevvel 261 / 16 Şubat 875). 263 (877) yılında Rakkâde şehrini inşa ettirerek oraya yerleşen II. İbrâhim ertesi yıl çıkan isyanı kısa sürede bastırdı. 266'da (879-80) İfrîkiye üzerine yürüyen Abbas b. Ahmed b. Tolun, Ağlebî kuvvetlerini mağlûp ederek bazı yerleri ele geçirdi. II. İbrâhim onun bu istilâ hareketini durdurmayı başardı. Zor durumda kalan Abbas Mısır'a kaçtı. II. İbrâhim, Berberîler'in 268-269 (881-882) yıllarında başlattığı isyanları da güçlükle bastırabilirdi.

Akdeniz adalarına seferler düzenleyen II. İbrâhim, Sicilya'nın tamamını İslâm hâkimiyeti altına almak için yoğun bir faaliyet gösterdi. 887-900 yıllarında Sicilya'da hüküm süren valilerin Bizans karşısında başarı sağlayamaması üzerine oğlu Ebü'l-Abbas Abdullah'ı oraya vali tayin etti. Ebü'l-Abbas, Sicilya müslümanları arasındaki ihtilâflara son vererek adada huzuru sağladı. Halkı Ağlebîler'e karşı isyana tahrik edenleri yakalayıp babasının yanına gönderdi. Kâtânî'yi (Catane) bir süre kuşattıysa da zaptedemedi. 288'de (901) Mesine Boğazı'nı geçip Kalabria'yı yağmaladı.

II. İbrâhim'in tedavüldeki eski sikkele-ri kaldırıp yeni paralar bastırması Kayrevan'da büyük bir isyana sebep oldu (275/888). "Sevretü'd-derâhim" denilen bu isyanı bastırması başaran II. İbrâhim'in 280 (893) yılında Belezme Kalesi'nde yaşayan Araplar'a karşı başlattığı katliam ülkenin kuzey ve batı kesiminde yeni bir isyana yol açtı. Bu isyanı güçlükle bastıran İbrâhim, giderek büyük bir güç haline gelen Hâricîler'in üzerine bir sefer düzenleyip onları bozguna uğrattı ve böylece muhtemel bir tehlikeyi bertaraf etmiş oldu (283/896). Bu akınlar daha sonraki tarihlerde de sürdürüldü ve Hâricîler itaat altına alındı.

Halk, zaman zaman çok zalimce hareketlerde bulunan İbrâhim'i akîf dengesini kaybettiğini ileri sürerek Abbâsi Halifesi Mu'tazîd-Billâh'a şikâyet etti. Bunun üzerine halife onu huzuruna çağırıp kendisini azlettiğini ve yerine oğlu Ebü'l-Abbas Abdullah'ı getirdiğini bildirdi. Ebü'l-Abbas Rebü'levvel 289'da (Şubat 902) idareyi devraldı. II. İbrâhim de hacca gitmek üzere yola çıktı; fakat daha sonra vazge-

1. İbrâhim döneminde kesilen gümüş sikke (İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Teşhir, nr. 545)